

A második világháború két ciszterci gimnáziumban

MOHR Szilárd

Pécsi Tudományegyetem BTK OTNDI, Pécs

mohr2@freemail.hu

DOI: 10.18427/iri-2019-0063

A kutatásom során két ciszterci rend által fenntartott gimnázium második világháborús tanesztendőiről készült iskolai értesítői kerülnek bemutatásra. Az egyik a Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziuma, míg a másik a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma.

Egerben a háborús korlátozások már korán, az első esztendőben befolyásolták a polgárok mindennapjait. 1942-ben már liszt- és kenyérjegyet adott ki a város, 1943-ban pedig zsírjegyet, 1944-ben pedig a front közeledtével egyre inkább eluralkodott a városban a rettegés, melynek következtében hamis hírek terjedtek a városban és megnehezítette a városlakók mindennapjait, melyeket az egyre súlyosbodó bombatámadások is fokoztak, noha maga a város ostroma csak 1944. novemberében kezdődött.¹

A feldolgozott szekunder források alapján Pécs városát a háborús körülmények kevésbé viselték meg, ez alól persze kivételt képez a zsidó lakosság üldözése, mely 1944 tavaszán megkezdődött.² Ugyanakkor Pécs városának második világháborús mindennapjairól nem készült még egy összefoglaló munka, mint ahogy az például Eger esetén.

E megéléstörténet hiánypótlásának egy mozaikja lehet a városban zajló oktatás körülményeinek bemutatása. Ehhez mindkét kiválasztott intézmény esetén az iskolai értesítőket választottam, amelyek alapvetően kiváló iskolatörténeti források, hiszen kötelező jelleggel jelentek meg a 19. század közepétől egészen a második világháború utáni időszakig. Az értesítők a megjelenésük utolsó időszakában pedig egyre tartalmasabbak, egyre több információt foglalnak magukban az iskolák életére vonatkozóan.³

¹ Szikla 2007. 108-138.

² Márfi 19-20.

³ Jáki 1993. 29.

A háború megjelenése a Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziumának iskolai értesítőiben 1939-1945 között

Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziumának 1939 és 1945 közötti iskolai értesítőinek megvizsgálásakor először magának a háború szónak a megkeresésével próbálkoztam, hogy miként és milyen sűrűséggel jelent meg a korszak iskolai értesítőiben. Megnézve néhány korábbi esztendő iskolai értesítőjét (1936, 1937, 1938), azt láthatjuk, hogy ezekben az években az első világháborúra történő utalás szövegkörnyezetében található meg a háború kifejezés.

Az 1939-40-es tanévről szóló értesítő már nagyban különbözik ettől. Az említett tanévben kitört második világháborút Palos Bernardin, a gimnázium főigazgatója említi a Ciszterci Diákszövetség közgyűlésén. Beszédében a háborút egyértelműen elutasítja, illetve fölhívja a középosztály figyelmét a háború miatt fokozódó társadalmi felelősségükre.⁴

Ugyan ezen esztendő értesítőjében ismét előbukkan a háború kifejezés. A 44-45. oldalon felsorolásra kerül a diákok magyar dolgozatainak címei. Ebben a felsorolásban több olyan dolgozatot lehet találni, amely cím alapján egyértelműen a háborúval foglalkozik, így például: *Bajtársunk, Isten veled! (Néhai való jó Volárik Ferenc emlékezete)*, *Riport a dúló háború egyik légicsatájáról*, *Tengeri ütközet az óceánon*, *Egy magyar hegyiszázd ifjú hadnagyának naplójából*, *Légitámadás volt tegnap a városunkban*, *A légvédelem és annak nemzeti jelentősége*, „Egy csepp vér sem hull hiába!”.⁵

Az 1940-41-es iskolai évben ismét az igazgató beszédében és ismét a Ciszterci Diákszövetség közgyűlése kapcsán kerül említésre a háború, azonban szemléltetőeszközként. Az ország szociális nehézségeiről beszél és arról, hogy még a háború sem takarja ezeket el. Tehát egyértelműen kiemelt szerepben van a háború itt is.⁶

A háború megjelenésére ismét alkalmat adnak a magyarból készített dolgozatok. Ezek címeiben többször-többször megtalálhatjuk a háborús kapcsolódást: *Erdély visszatért!*, *A világ legnagyobb hadserege*, *Bácska újra a miénk!*, *Hogyan köszönténém a hazatérő honvédeinket? (Első üdvözlő beszédem.)*, *Köszöntlek, Erdély!*, *Bácska visszatért!*, „Édes Erdély, itt vagyunk!”, *Tudósítás a most dúló háború egyik nagy támadásáról.*⁷

Ahogy haladunk az időben, egyre inkább az iskola életéhez kapcsolódóan jelenik meg a háború, így az 1941-42-es tanévben már olyan események kapcsán kerül említésre az értesítőben a „háború” szó, amely több mint egy dolgozat, egészen befolyásoló, testközeli élmény. Az éppen aktuális háború miatt összefoglalja az ez évi értesítő az iskola elmúlt harminc évét, azonban elsősorban az első világháborús eseményekre fókuszál. Az első világháború mindahány esztendeje

⁴ Értesítő ESzBG 1940. 23.

⁵ Uo. 45.

⁶ Értesítő ESzBG 1941. 19.

⁷ Uo. 41-42.

részletes leírást kap, tehát ennek az eseménynek a leírása, összefoglalása nem véletlen. Az éppen dúló második világháború következtében kerül szóba.⁸

A háború azonban nem csak ennyiben jelenik meg az értesítőben, azoknak a bizonyos magyar dolgozatoknak a címei között ismét több helyütt találkozhatunk az éppen aktuális történelmi eseményre reflektáló írással.⁹ Ugyan itt említeném meg azt is, hogy a német nyelv és irodalom iránti érdeklődés emelkedett, illetve a történelemben és a költészetben központi szerephez kerültek a hősiességről szóló témák.¹⁰

A következő, ahol ezen esztendőben ismét megjelenik a háború egy igen izgalmas dolog. Minden nehézség ellenére egy cserkész tábor szerveztek, amely azonban nem lehetett igazi tábor, hiszen légvédelmi okokból például nem gyűjthettek táborúzet.¹¹

Az 1941-42. esztendei iskolai értesítő a háború kapcsán még a megnövekedett tanári-nevelői szerep kapcsán beszél a háborúról, ugyanis a szerző úgy látja, hogy bár egyrészt a jellemfejlődésre előnyös hatással van a háború, az élvhajhászatot is erősíti.¹² Mindezek ellenére ezen esztendőről azt írják, hogy az iskolai köteleességeket, teendőket zavartalanul végrehajthatták a háborús körülmények között is.¹³

A háborúra vonatkozó említések az 1942-43-as évi értesítőben is találhatóak. Ebben az esztendőben szóba kerül a honvédelmi alapismeretek tárgya és a háború okozta nehézségek.¹⁴ A leírások alapján az iskolai ünnepekben is fontos szerepet kapott a háború, így például a tanévnyitón is igen hangsúlyos volt a háború kérdése.¹⁵ De meg is nehezítette ezen ünnepeket, hiszen a háború miatt a minden évben esedékes érettségi találkozók is elmaradtak.¹⁶

Ezek mellett a Ciszterci Diákszövetség Egri Osztályának jelentése foglalkozik részletesebben a háborúval, melyben az akkori jelennel kapcsolatban elég pesszimistán beszél, totálissá teszi a háborút, a modern ember életformáját meghatározó tényezővé.¹⁷

Az 1943-44-es tanévet már egészen fölboldogatta a háború. Az értesítő tanúsága szerint a tanév később kezdődött, és egy minisztériumi rendelet következtében már március végével befejeződött.¹⁸ Ezen fölül egyébként ismételt a magyar dolgozatok címei közt jelenik meg a háború témája, illetve, hogy az iskolai rendezvények megtartásában nehézségeket okoz (ezen esztendőben a farsang szűkösebb, mint máskor) a háborús helyzet.¹⁹ Érdekesség, hogy az 1943-44-es értesítőben mindössze a

⁸ Értesítő ESzBG 1942. 9-13.

⁹ Értesítő ESzBG 1942. 53-54.

¹⁰ Uo. 11.

¹¹ Uo. 73.

¹² Uo. 95.

¹³ Uo. 10.

¹⁴ Értesítő ESzBG 1943. 37.

¹⁵ Uo. 38.

¹⁶ Uo. 69.

¹⁷ Uo. 67.

¹⁸ Értesítő ESzBG 1944. 9.

¹⁹ Uo. 51.

diákok tanulmányi eredményeire van panasz, sőt az 1941-42-es értesítőben még a fiatalok erkölcsé miatt aggódtak a háborús viszonyok miatt, külön kiemeli az ez évi értesítő, hogy a diákok erkölcsére nem nyomta rá ez az időszak a bélyegét.²⁰

Az 1944-45-ös tanévről nincs iskolai értesítő, így az iskola történetének ezen esztendejét nem lehet az iskolai értesítők alapján nyomon követni. Közvetett módon is megjelent természetesen a háború az értesítőkből. Szintén lenyomatként jelenik meg, hogy miként változott az értesítők terjedelme. A Ciszterci Szent Bernát Gimnázium utolsó értesítője a háborús esztendőkből, nagyjából húsz oldallal rövidebb, mint az átlagos értesítők terjedelme. Ennek lehet oka például, hogy maga a tanév is rövidebb volt, vagy magában azok az elmaradó események, amely a háborús körülmények miatt nem kerültek megrendezésre (pl. kirándulások).

A háború megjelenése az Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának iskolai értesítőiben 1939-1945 között

A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának iskolai értesítőiben már az első esztendőben, mikor Magyarország nem vett még részt a világháborúban, viszonylag fokozottan megjelent a háború. Ahogy az egri gimnáziumban is látszott, hangsúlyos témaként jelent például a tananyagban. Kiemelt példamondat volt, amelyet németre kellett lefordítani: „A hatalmas tábornokok győztek a háborúban.”²¹ Már az esztendőben a hazafias nevelésről való értekezésben azt részletezték, hogy a honvédelem kifejezetten fontos szereppel bír. Érdekesnek találom azt is megemlíteni, hogy az értesítők ekkoriban még meglehetősen magasztosan beszélnek a háborúról, honvédelemről.²² Ezek mellett azt is láthatjuk, hogy a diákok érdeklődését fölkelte a háború kérdése. Egy, a francia emlékműhez szervezett kirándulás során találhatunk arra nyomot az értesítőben, hogy a diákok fantáziáját az európai események nem hagyták figyelmen kívül.²³

A későbbi esztendőkből is megjelenik az értesítőkből a háború, mint egyfajta érdeklődési kör. Így például az 1940-1941-es tanévet összefoglaló értesítőben a testnevelés kapcsán történik egy elmélkedés, hogy e tárgy milyen fontos szerepet kap a honvédelem szempontjából.²⁴ Ugyan ebben az évben a Kongregációs Sajtószolgálat tevékenysége kapcsán fogalmazódik meg, hogy az itt tevékenykedők „szellemi honvédelmet” teljesítenek.²⁵ Meglátásom szerint ez összefügg a háború és a honvédelem iránt mutatott fokozott figyelemmel.

²⁰ Értesítő ESzBG 1944. 57.

²¹ Értesítő PNLG 1940. 25.

²² Uo. 51.

²³ Uo. 65.

²⁴ Értesítő PNLG 1941. 68.

²⁵ Értesítő PNLG 1941. 111.

A következő iskolai esztendőben már Magyarország is aktív résztvevője a második világháborúnak. Ebben az évben még mindig pozitívan áll az iskolai értesítő hangneme a háborúhoz. Hosszan taglalja a kiadvány a hazafias nevelésről való elmélkedésben a háborút, melyről úgy beszél, mint a „*nemzetünk ügyéről*”, és biztatja a diákokat az értesítő, hogy vállaljanak áldozatot ők is, kivéve így a részüket a háborúból (pl. legyenek kisebbek az igényeik, dolgozzanak, ahol szükség van munkaerőre a háború miatt).²⁶

Ebben az esztendőben is láthatjuk, hogy kiemelten a diákok figyelmének központjába kerül a háború. A nyolcadikosok lőtérré szerveznek osztálykirándulást, ugyanis készülni szeretnének a háborúra.²⁷ A diákok a könyvtárban leginkább Somogyváry Gyula és Jókai Mór háborúhoz köthető műveit kölcsönözték ki.²⁸ Jó lenyomata a diákok érdeklődésének a háború iránt, amelyet korábban az egri intézményben is láthattunk, hogy az írásbeli magyar dolgozatok témájának sok esetben választották a háborút, így például ilyen című dolgozatok születtek: *Háború van most a nagyvilágban, A világháború múzsája, Magyar levente vagyok*.²⁹ De nem csak a diákok érdeklődését befolyásolja a háború; a ciszterci rend pécsi jubileumi ünnepe is megjelenik az értesítőben és itt is kiemelt szerepet kap az aktuális világot rengető esemény.³⁰

Az 1942-43-as tanévben befolyásolja legjobban a háború az iskola érdeklődési körét a világháború. Ez esztendőben található meg leginkább egy különleges ellentét az intézmény háború felé történő hozzáállásában. A bevezető részben az iskola igazgatója arról ír, hogy a diákokra különösképpen figyelni kell³¹, majd a hazafias nevelés kapcsán meglepő, de rendkívül lelkesedő és türelmetlen hangvétel jelenik meg: „*A történelem legválságosabb napjaiban szemünk és szívünk hazánk és nemzetünk sorsát figyeli. Mintha a népek harcában félre volnánk állítva, kitagadva ennek a küzdelemnek igazi áldozataiból és dicsőségéből. Történelmi hivatásunk tudatában feszült lélekkel várjuk a nagy magyar szerep kezdetét jelentő végszót...*”³² Mindez a korábbi lelkesedő hang még inkább meglepővé válik, ha azt nézzük meg, hogy néhány oldallal később az iskola és a szülők közötti kapcsolattartás fontosságát hangsúlyozza azon okból, hogy ez a diákok érdekét szolgálja, ugyanis a háború megzavarja a diákok lelkét, hiszen előfordulhat, hogy sebesülteket szállító autót lát, vagy édesapjáért, esetleg fivéréért aggódik.³³ A háború iránti lelkesedés az esztendő során tehát azt láthatjuk, hogy bár egyfajta csúcspontot ér el, pont ezen esztendőben kezd árnyaltabbá is válni a képe az értesítőben. A következő esztendőben (és egyben az utolsó háborús évben, mikor kiadtak iskolai értesítőt), ez a tendencia már teljesen

²⁶ Értesítő PNLG 1942. 43.

²⁷ Uo. 55.

²⁸ Uo. 69.

²⁹ Uo. 93.

³⁰ Uo. 9.

³¹ Értesítő PNLG 1943. 18.

³² Uo. 49.

³³ Értesítő PNLG 1943. 66.

átfordul és bár a diákok érdeklődését továbbra is fölkelte a háború, mely jól tükröződik a magyar dolgozatok címéből (pl. *A nagy háború tanulságai a béke Magyarországa számára*),³⁴ az erkölcsi nevelés részben az intézmény már inkább elítélően fogalmaz a háború kapcsán.³⁵

Az iskolai értesítőkből jól kirajzolódik az is, hogy a háborús esztendők múlásával egyre jobban befolyásolja az iskola működését, az iskola életét. Az 1939-40-es tanévben igazából az iskola életét nem befolyásolják az európai események, nem található erre való utalás. A következő esztendőben szó esik róla, hogy a tantárgyakat fölhasználják a háborús érdeklődés fölkelésére, így például a fizikában tanítják a háború fizikáját, tanulnak lövedékekről, rakétákról stb.³⁶ Emellett az iskola a háború miatt egy önálló leventecsapatot hozott létre.³⁷

Az ezt követő esztendőben (1941-42) csak a kirándulások kapcsán jelenik meg, hogy az egyik osztály kirándulása majdnem elmaradt a háború miatt, azonban mégsem.³⁸

Az 1942-43-as esztendőt bemutató értesítő, amely leginkább árulkodik a háborúról. Ebben az évben már gondot okozott az iskola életében a háború. A hiányos nyersanyagbeszerzés megnehezíti az iskola életét és létrehozzák a 623-as Diákkaptárt, hogy célirányosan kéztisztítószer, tintát és bélyeget szerezzen be.³⁹ Ezen esztendőben a leventeképzés is kiemelt szerepet kap, méghozzá gyakorlati képzésben részesülnek, amelyhez eszközöket is kaptak a Honvédelmi Minisztériumtól (pl. rádióvevő készülékek, elemek, szerszámok, fűrészek, telefonzsinór).⁴⁰ Ezek mellett hivatkozik az iskola a *VKMin. 106.396/1942. V. 1. számú rendelethez*, amely elrendelte a honvédelmi ismeretek tárgya bevezetését.⁴¹

Az utolsó olyan háborús esztendőben, mikor jelent meg iskolai értesítő (1943-44) már viszonylag szűkszavúan foglalkozik a háborúval, viszont az iskola életét megnehezítő tényezőként beszél róla. Így például akadályozza az énekkar munkáját.⁴²

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a pedagógiai munkát a második világháború mindkét intézményben csak részben zavarta meg. Elsősorban ez a honvédelmi alapismeretek tárgya megjelenésében érhető tetten, továbbá minden olyan utalásban, amely a diákok fokozott érdeklődését bizonyítja, például a dolgozatok címei, vagy éppen a különböző diákegyesületi tevékenységek.

³⁴ Értesítő PNLG 1944. 24.

³⁵ Uo. 27.

³⁶ Értesítő PNLG 1941. 14.

³⁷ Uo. 69.

³⁸ Értesítő PNLG 1942. 53-54.

³⁹ Értesítő PNLG 1943. 65.

⁴⁰ Uo. 25-26.

⁴¹ Uo. 40.

⁴² Értesítő PNLG 1943. 24.

Elmondható, hogy a két intézmény háborúhoz való viszonyulásában jelentős különbség fedezhető föl az iskolai értesítők alapján. A Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziuma jóval szűkszavúbban és az első évektől kezdve elítélően beszél a háborúról, míg a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnázium iskolai értesítői az első években fogékonyságot, sőt lelkesedést mutatnak a háború iránt és csak az 1942-43-as tanévben jelenik meg egy nagyon éles váltás, mely sokkal elítélőbbben szól a háborúról.

Ezeknek az eltéréseknek okai valószínűleg nem csupán a két város háborús időszakban való megpróbáltatásaihoz köthetők, illetve a pécsi események feldolgozatlansága miatt komolyabb következtetések levonása megkérdőjelezhetővé válik. Fölvetődik azonban például a szemléletváltás bekövetkezésében a tanügyigazgatási személyváltozások hatása is, hiszen 1943-ban az egri intézmény korábbi, az értesítőkből tapasztalhatóan háború-ellenes igazgatója pécsi tankerületi királyi főigazgató lett.⁴³ A pécsi intézmény álláspontváltozását eredményező okok feltárását azonban későbbi kutatások során

Irodalomjegyzék

- Értesítő ESzBG 1940 = Palos Bernardin (szerk.), *A Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziumának Évkönyve az 1939-40. iskolai évről*, Szent János nyomda, Eger, 1940.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Eger_7095_ciszterci_gimnazium_7183_1939/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Értesítő ESzBG 1941 = Palos Bernardin (szerk.), *A Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziumának Évkönyve az 1940-41. iskolai évről*, Szent János nyomda, Eger, 1941.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Eger_7095_ciszterci_gimnazium_7184_1940/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Értesítő ESzBG 1942 = Palos Bernardin (szerk.), *A Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziumának Évkönyve az 1941-42. iskolai évről*, Szent János nyomda, Eger, 1942.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Eger_7095_ciszterci_gimnazium_7185_1941/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Értesítő ESzBG 1943 = Palos Bernardin (szerk.), *A Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziumának Évkönyve az 1942-43. iskolai évről*, Szent János nyomda, Eger, 1943.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Eger_7095_ciszterci_gimnazium_7186_1942/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Értesítő ESzBG 1944 = Hegyi Kapisztrán (szerk.), *A Ciszterci Rend Egri Szent Bernát Gimnáziumának Évkönyve az 1943-44. iskolai évről*, Szent János nyomda, Eger, 1944.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Eger_7095_ciszterci_gimnazium_7187_1943/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Értesítő PNLG 1940 = Kúhn Szaniszló (szerk.), *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának Évkönyve az 1939-40. iskolai évről*, Taizs József

⁴³ Értesítő ESzBG 1944. 7.

- Könyvnyomda, Pécs, 1940.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Pecs_27004_ciszterci_27071_1939/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Értesítő PNLG 1941 = Kúhn Szaniszló (szerk.), *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának Évkönyve az 1940-41. iskolai évről*, Taizs József Könyvnyomda, Pécs, 1941.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Pecs_27004_ciszterci_27072_1940/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Értesítő PNLG 1942 = Kúhn Szaniszló (szerk.), *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának Évkönyve az 1941-42. iskolai évről*, Taizs József Könyvnyomda, Pécs, 1942.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Pecs_27004_ciszterci_27073_1941/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Értesítő PNLG 1943 = Kúhn Szaniszló (szerk.), *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának Évkönyve az 1942-43. iskolai évről*, Taizs József Könyvnyomda, Pécs, 1943.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Pecs_27004_ciszterci_27074_1942/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Értesítő PNLG 1944 = Kúhn Szaniszló (szerk.), *A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának Évkönyve az 1943-44. iskolai évről*, Taizs József Könyvnyomda, Pécs, 1944.,
https://library.hungaricana.hu/hu/view/Pecs_27004_ciszterci_27075_1943/?pg=0&layout=s utolsó letöltés: 2018. 12. 28.
- Jáki László (1993). *A magyar neveléstudomány forrásai*. Budapest: OPKM.
- Márfi Attila (1948). *Pécs a II. világháborúban a város szovjet megszállása*. In *Pécs története 1686-1948*. Letöltés
[http://www.pecsimuzeumok.hu/inc/getfile.php?file=Pecs%20tortenete%201686-1948%20\(3\).pdf](http://www.pecsimuzeumok.hu/inc/getfile.php?file=Pecs%20tortenete%201686-1948%20(3).pdf) [2017.11.27].
- Szikla Gergő (2007). Eger város lakosságának élete a II. világháború idején. In Csiffáry Gergely (szerk.), *Archívum: A Heves Megyei Levéltár közleményei* (pp. 103-142). Eger: GARAMOND Kiadványszerkesztő Stúdió.